

Kopecký, Milan

Barokní idylik

In: Kopecký, Milan. *Nic stálého přítomného : k literárnímu baroku*. Vyd. 1.
Brno: Masarykova univerzita, 1999, pp. 29-36

ISBN 8021022272

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123084>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

BAROKNÍ IDYLIK

V posledních letech byly odstraněny téměř všechny překážky bránící v českých zemích rozvoji bádání o barokní literatuře. Objevují se už první výsledky nových snah, ale stále se ještě nepřistoupilo k rozšíření materiálových východisek. Neprozkoumaný materiál je obrovský. Svědčí o tom např. tvorba Felixe Kadlinského, z níž je známa jen menší část, kdežto větší část zůstala v rukopise. A z té menší, známé části vyšly pouze dvě knihy v novočeských vydáních.

Felix Kadlinský je jedním ze tří největších básníků českého baroka. V jejich životě a díle nacházíme řadu podobných rysů, které jsou dobově podmíněné. Jeden z nich však z doby nevyplývá, totiž fakt, že jejich podstatně důležité spisy vznikly nebo byly publikovány na nevelké časové ploše. Relativně nejdelší je tato rozloha u Adama Michny z Otradovic, jehož tři spisy zabírají 14 let, nejkratší u Fridricha Bridela, jehož hlavní práce byly vytištěny v letech 1656 až 1662. Nechtěně na tento úsek navázal Bridelův řádový spolubratr Felix Kadlinský, který své knihy vydával mezi lety 1662 až 1674. Tato fakta vedou k poznatku, že po třicetileté válce nastává nejpłodnější asi čtvrtstoletá série české barokní poezie a zároveň série nejpodnětnější.

Felix Kadlinský se narodil 18. října 1613 v Horšově Týně. Po vstupu do Tovaryšstva Ježíšova studoval filozofii a teologii a po vysvěcení na kněze učil na řádových školách humanitní disciplíny. V Jičíně se vyznamenal jako statečný obránce města i jezuitské koleje proti vojenskému vpádu Švédů a zařadil se tak mezi srdnaté spolubratry, z nichž více než on prosluli obránce Prahy Jiří Plachý a obránce Brna Martin Středa. Kadlinský působil také v duchovní správě a vykonával po 11 let funkci prokurátora české provincie a 10 let spirituála, ponejvíce v Uherském Hradišti, kde zemřel 15. listopadu 1675. Posledních šest let ho natrvalo upoutala na lůžko těžká podagra.

Literární dílo Felixe Kadlinského je původní jen částečně. S oblibou osobitě zpracovával látky svých zahraničních spolubratří. Nejvýznamnějším z nich byl německý jezuita Friedrich Spee von Langenfeld, neohrožený bojovník proti procesům s lidmi obviněnými z čarodějnictví. Jeho polemický spis „Cautio criminalis“ z r. 1631 přispěl k zákazu inkvizice. Kadlinský se inspiroval dvěma jeho knihami. První, Guldenes Tugendbuch, přeložil s názvem **Zlatá ctností kniha**. Je to soubor duchovních cvičení ve třech božských ctnostech – víře, naději

a lásce, vytištěný v staropražské klementinské tiskárně v roce 1662. Kniha patří do bohaté linie české meditativní poezie, nejde však o pouhý překlad, jak se domnívali starší badatelé, nýbrž o uměleckou adaptaci.

Podobně přistoupil Šťastný Kadlinský, jak se někdy zčešťovalo jeho křestní jméno Felix, také ke Speeovu Trutznachtigallu, vytištěnému poprvé v Kolíně nad Rýnem roku 1649 – 14 let po Speeově předčasné smrti. Knihy jezuitských spisovatelů byly málokdy vydávány hned nebo krátce po dokončení, protože rukopis procházel schvalovacím řízením a interní četbou v kolejích a čekal také někdy na svého mecenáše. Tak tomu bylo i u Kadlinského **Zdoroslavička**, od jehož dokončení v uherskohradištské koleji po vytištění v pražské tiskárně u sv. Klimenta poblíž Karlova mostu uplynula čtyři léta. Když zde byl v roce 1665 vydán, ukázalo se, že jde o spis velkých literárních aspirací. Dokazují to tato slova z předmluvy:

Zdoroslaviček tato knížka se jmenuje, že svou líbezností všem slavičkům vzdorovati, a všudy se ukázati může. Že pak netoliko v latinském jazyku, ale také i v českém poeticky a veršovecky se jednati může, z této knížky se poznati dává, a k větší cti a slávě Boží nový Parnassus anebo Hora umění se vystavuje.

Kadlinský chtěl nový Parnas postavit na novém obsahu a pod jeho tlakem také na nové formě básnictví, totiž na křesťanském idylismu, který by byl vyjadřován s rétorickým afektem v rýmovaných verších v podstatě přízvučných, i když slabičně vymezených zvolenou strofickou formou. Je to tedy reakce jak na tradiční verš založený na počtu slabik, tak na časoměrný verš založený na střídání slabik dlouhých a krátkých.

Kadlinskému byla tedy blízká literárněteoretická problematika, která však byla posléze zatlačena do pozadí problémy nastolenými spisy dalších jeho spolupracovníků. Jeden z nich, Polák Mikołaj Łęczycki neboli Lancicius, významný činitel provincie polské a litevské, působil také v našich kolejích a jako spirituál olomouckého semináře ovlivnil velmi Bohuslava Balbína, který později o něm napsal latinskou monografii. Jeho asketický **Usus** přinášel hluboké reflexe v rámci církevního roku, jež Kadlinský překládá a místy obsahově upravuje. Dvě léta poté, roku 1669, vychází Kadlinského překlad latinského životopisu svatého Václava Jana Tannera. Latinská byla také předloha původně francouzského spisu Paula de Barry **Poušť Svatomila**, tiskem roku 1674. Všechny tyto spisy Kadlinského vplynuly ústrojně do českých literárních souvislostí, jak dokazují druhá vydání **Zdoroslavička** a **Usu** a dokonce tři vydání **Života a slávy sv. Václava**, kde je dědic a obránce České země vykreslen jako vzorný vladař v duchu biblické výzvy „Budiž pánem bratrů svých!“ (Viz v I. knize Mojžišově kap. 27, verš 29.)

Paralelně s touto adaptovanou tvorbou se táhne Kadlinského tvorba relativně původní, obsahující tematiku mariánskou, asketickou a historickou. Avšak zatímco mariánské **Zrcadlo** vyšlo tiskem v Olomouci jako třetí kniha Kadlinského r. 1666, byla **Pokladnice duchovní** vytištěna až r. 1698 a **Život svatě Lidmily**

až na prahu 18. století, 27 let po smrti Kadlinského. Životopis babičky sv. Václava, vydatně těžící ze starého kronikářství, zvláště z Hájkovy kroniky, byl jediný vytištěn z jedenácti českých rukopisných děl, která zůstala v pozůstalosti Kadlinského, jak o tom svědčí latinské elogium napsané krátce po jeho smrti.

Věnujme nyní pozornost **Zdoroslavičkovi** jako nejvýznamnější knize ze všech jmenovaných. Pozoruhodné na něm je především líčení přírody. Jsme uvedeni do útěšného háje prosvětleného slunečními paprsky a prozvučeného zpěvem ptactva, jemuž vévodí slaviček:

*Zdoroslaviček sluje,
jest raněn od lásky,
tu ránu obnovuje
skrz své libé hlásky;
čest, slávu toho světa
pokládá za smetí,
chce po všeckna svá léta
Boha mít v paměti.*

*Umí proměnit místa,
i také povětrí,
kde voda teče čistá
najdeš ho, i ve kři;
tuto samotný zpívá,
tam s křivánkem pje,
tak Boha svého vzývá,
až se srdce směje.*

*Někdy na vrbu sedá
a chce být s pastýři,
u Cedronu se shledá
někdy i s žoldnýři;
časem se vznáší vzhůru
na vrch Kalvarije,
časem ho najdeš v kůru,
ježž Ježíš spravuje.*

Mezi 52 básněmi Zdoroslavička převládají skladby s lyrickým subjektem nevěsty Ježíšovy – lidské duše. Ta vyjadřuje svému milenci milostné city způsobem, který lze označit jako barokní duchovní erotiku. Na rozdíl od lyriky středověké a převážně i renesanční, kde aktivním vyjadřovatelem citu byl mužský subjekt, vychází ve Zdoroslavičkovi milostný cit ze ženské podstaty: svého milého obdivuje a vychvaluje, po něm touží, jeho hledá a nalézá, jeho lituje a oplakává nevěsta Kristova – lidská duše. Tak např. v 7. básni horoucně vyznává:

*Tvoje střely, Spasitelí,
z tvého lučiště vyšly,
rychlý co pták orel, luňák
do mého srdce přišly.*

*Je zranily, podmánily
tvé spasitedlné lásce,
ušak se těším, když rozmejšlím,
že tebe mám za střelce.*

*Jest pravda sic, mohu to říci,
že ty tvé střely, Pane,
vprostřed srdce tak vězíce,
mne svírají náramně.*

Přednesenému motivu odpovídá výtvarné zpodobení Krista-Kupida v mnoha barokních emblémech. Podobnou atmosféru, ale s Kupidem v ženské podobě, navozuje frontispis **Zdoroslavička i Zlaté ctnosti knihy**, který Josef Kryštof Smíšek vytvořil podle jednoho z prvních kolínských vydání Trutznachtigalla: zbožná dívka míří lukem lásky na ukřižovaného Krista v lahodném háji, jehož alej zdobí studna či spíše fontána ctností, v jehož stromech chválí Boha zpěvavě ptactvo a v jehož blízkosti se rýsuje kostel jako sídlo Boží milosti. To je scénérie dobře vystihující atmosféru Zdoroslavička a těsnou spjatost konkrétna s abstraktnem, pozemského s nebeským, onoho tajemného tíhnutí k nebi prostřednictvím tohoto světa, které je příznačné pro baroko.

Proti středověké nevyslyšitelnosti a neopětovanosti lásky je ve Zdoroslavičkovi pocit opačný, totiž barokního naplnění milostné touhy v Bohu. Mystická láska se silnou příměsí světského milostného citu měla ovšem mimo české země svoje velké představitele – po Bernardovi z Clairvaux především Terezii od Ježíše a Jana z Kříže, kteří vedle Petrarkey silně ovlivňovali Speea, a právě zásluhou Kadlinského se do české literatury dostává podstata španělské barokní mystiky a ve spojení s ní i určité charakteristické rysy poezie Petrarkovy a Ovidiovy. Také toto zprostředkované poznání bylo pro české publikum významné, vždyť např. typická petrarkovská poezie v české podobě neexistovala.

Duchovní témata jsou ve Zdoroslavičkovi zvládána pomocí obrazů a obrátů světské lyriky. Český čtenář sice milostný obsah Zdoroslavička vnímal jako novum, přesto v něm rozeznával některé tradiční motivy a termíny. Se středověkem a s částí české lyriky renesanční a manýristické spojuje Zdoroslavička nezřídka elegický tón:

*Nohy jeho a ruce
jako mramor bílý;
ach, jak mi raní srdce*

*tou krásou můj milý!
Ten, ten kam jest odešel,
povězte ztrápené,
byť pak za hory zašel,
ozveť se soužené?*

*Na jeho rty když patřím
drobet pozorněji
a na tu barvu šetřím
něco bedlivěji,
nic červenost korální
v péklosti neplatí,
tu s krásou růže polní
nemůže obstáti.*

Nutno zde zdůraznit, že naříkavý tón vychází ze ženského subjektu, nikoli ze subjektu mužského, jako je tomu v soudobé alamodové (módní) poezii, kterou v českém písemnictví zastupuje **Discursus Lypirona** Jana Václava Rosy, to jest – jak výstižně říká druhá část titulu – „smutného kavalíra de amore aneb o lásce per potentias et passiones animae suae vedený“. Svou poetikou zaujímá Zdoroslaviček v české poezii zvláštní místo: jeho barokní dominanta je ozvláštňována tradičními ohlasy i ohlasy lidovými a pololidovými, jak ukazuje např. tato sloka:

*Již jest zima pominula,
havránek se naurací,
již jest studenost zhynula,
již zas zpívají ptáci.
Dříví se listem pomalu
již zase přiodívá,
můž vzdát člověk Bohu chválu,
když se jen na to dívá.*

Tyto i jiné verše navozují atmosféru nejen středověkých skladeb „Již jest zima přišla“ a „Dřevo se listem odievá“, ale i lidových loučení se zimou, a vnucují se i moderní reminiscence, třeba na poezii Františka Hrubína. Kadlinský znal dobře lidové prostředí; důsledkem jeho pastorační činnosti byly těsné vztahy k prostým lidem, a proto jsou ve Zdoroslavičkovi plně pochopitelné vlivy lidové nebo zlidovělé literatury, v níž se také odmítá zprostředkovanost milostného prožitku, neboť:

*Žádný nemůž vypravit,
kdo toho nezkusil,*

*co jest se láskou bavit,
leč by křivdit musil.*

Roztomilé jsou projevy lidové etymologie, např. slaviček má prý jméno od slávy, dále projevy lidové naivity, např. Maří Magdaléna říká, že „sizením sobě oči pokazila“, nebo pastýř Damon vypráví:

*Já jsem kdys o ptáku slyšel,
nevím, jak se jmenuje,
snad by se v krajině našel,
jež sluje Arabije:
ten se sám do ohně klade
a tak na prach spaluje,
však brzy zas tělo mladé
sobě odtud formuje.*

Nejvýraznější je lidovost Kadlinského v osmi pastýřských skladbách a ve čtrnácti písních o Kristovu utrpení a smrti i zmrtvýchvstání, které mají formu buď dialogu, nebo monologu. Žánr pastýřských zpěvů má ostatně v písemnictví dlouhou tradici, kterou lze sledovat od antiky a jejích dvou vynikajících tvůrců – Theokrita a Vergilia. Oba tyto spisovatele znal jistě Kadlinský, prošlý jezuitskými školami, a znal je samozřejmě také Spee. Jeho označení žánru „Ecloga oder Hirtengespräch“ překládá Kadlinský většinou jako „pastýřské rozmlouvání“, někdy užije i termínu „ekloga“. Básně však nejsou skutečnými dialogy, v nichž by se vyměňovaly kontrastující názory, ale jsou spíše dvojím rozvíjením jednoho námětu, nejčastěji nářku nad Dafnisovou smrtí nebo chvály Boha prostřednictvím měsíce nebo slunce. Skutečný dialog vede Kristus s nástroji svého mučení – se hřebíky a kladivem a s účastníky svého utrpení – s vrchností, vlastní matkou aj. Na rozdíl od originálního Trutznachtigalla najdeme v některých eklogách o jednu, tj. poslední sloku více. V ní se Kadlinský pod vlivem kazatelského žánru obrací ke čtenáři s mravním ponaučením vyplývajícím z dialogu, např.:

*Tak Dafnisa nebeského
stvoření litovalo,
když ukrutně zabitého
na kříži spatřovalo;
byť tě, člověče, pohnulo
k spasitelnému pláči
a skutkem připomenulo,
kdo pro tě trpět ráci. Amen.*

Pastýř Dafnis je v theokritovsko-vergiliovském duchu zpodoběn jako mladý krásný a schopný člověk, který musí předčasně umřít. Spee i Kadlinský vedou

paralelu mezi ním a Kristem, takže vzniká alegorie o dvou rovinách. Jde vlastně o básně konceptuální, neboť se v nich odráží něco z teorie kazatelského „con-cetta“, tj. duchaplného rozvedení určitého tématu. Konceptuální básně Zdoro-slavička jsou založeny nejen na analogii mezi Dafnisem a Ježíšem, ale i na ana-logii mezi sluncem a Ježíšem, např.:

*Ach, Ježíši, světlo pravé!
Když se ty nám ukryváš
a tvé papršky ohnivé
kamsi jinam vodíváš,
srdce naše v té temnosti
musí zármutkem vadnout,
a leč přispěje v rychlosti,
pro velké hoře padnout.*

U obou jezuitských spisovatelů je samozřejmé, že jejich základní charakte-ristika pastýře kotví v bibli, a proto se pastýřský svět chápe jako svět duchovní čistoty, klidu a harmonie a staví se do ostrého protikladu s hříšným, neklidným a nervózním babylonem ostatního světa. Vedle přímého pojmenování pastýř – ovce vyniká paralela Kristus – věřící lidé a podobné analogie. Někdy jsou jako v Bridelových **Jesličkách** umístěny na oblohu, kde se pastýř s ovci změnil na měsíc se zlatým stádem hvězd:

*Řekl jsem kdys: „Dlouho příliš,
měsíci, nevycházíš,
ach, kýž vyjít, kýž připíliš,
kýž již nebe obcházíš!“
A vtom vidím zemdleného
pastýře sem tam chodit,
na ovci se ptajícího,
kde by se mohla najít.*

Idylismus Felixe Kadlinského a ovšem předtím Friedricha Speea zaujímá důležité místo v literatuře táhnoucí se od Vergiliovy Bukoliky k pastýřskému románu Arcadia italského spisovatele Iacopa Sannazara a dále přes rokoko k sentimentalismu. Tato produkce je založena na představě o idylickém řádu v přírodě, která k oslavě svého zákonodárce podněcuje všechno tvorstvo. Tvůr-ce světa je slaven především hudbou a zpěvem, a proto se ve Zdoro-slavičkově setkáváme často s výčtem hudebních nástrojů, i když prý tyto nástroje nemohou nahradit zpěv ptactva. Tento motiv spojuje knihu jak s lidovou poezií, tak s čás-tí umělé literatury, hlavně s písněmi Adama Michny z Otradovic. Krystalizuje zde bukolická představa pozemského ráje budoucnosti:

*Ano, tehdáž potekou
medem, mlékem řeky,
vínem plný natekou
studně, i potoky,
nybrž z nebe pršeti
bude nápoj božský,
z něhož mají tučněti
ovečky křesťanský.*

Idylismus je tedy dominantní složkou Zdoroslavička Felixe Kadlinského. To neznamená, že se vedle něho nevyskytuje chmurné téma utrpení a smrti, která všechno „má v své moci“, proti níž nic nezmohou „vojenské nástroje, musí se jí poddati všechny lidské zbroje“. Zdoroslaviček obsahuje také didaktické básně i miniaturní epos o jezuitském misionáři Františkovi Xaverském, čteme zde také eucharistickou báseň, která byla ve 30. letech rozdílně posouzena třemi znalci baroka – Jaroslavem Durychem a Vilémem Bitnarem nadšeně, Josefem Vašicou zdrženlivě. Avšak z námětové různorodosti vystupuje nejzřetelněji idylismus, který se podnětně zapsal do dalšího vývoje. Nejdříve ovlivnil básníka biskupa Jana Ignáce Dlouhoveského, jehož kniha **Ager benedictionis – Požehnané pole** vyšla pět let po Zdoroslavičkovi. Potom působil na školskou hru **Epibateron** piaristy Victorina a Sancta Cruce, která zůstala v rukopise z r. 1712. O něco později – roku 1726 – vyšel Zdoroslaviček ve druhém vydání. O vlivu na národní obrození svědčí fakt, že buditel Václav Thám zařadil šest básní Zdoroslavička do svého dvoudílného almanachu **Básně v řeči vázané** a text Kadlinského posvětil. Z původně bukolických básní se drobnými úpravami stává světská milostná lyrika. Barokní idylismus se tu přetváří v obrozený idylismus a Felix Kadlinský se tím podílí na vzniku českého novodobého básnictví.